

## RECENZJE

DOI: 10.31648/pl.11881

DOMINIKA BEDNARCZYK

University of Warmia and Mazury in Olsztyn

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8282-7495>

e-mail: dominika.bednarczyk@student.uwm.edu.pl

### **Bernadetta Darska, *Czas reportażu. O tym, co działo się wokół gatunku po 2010 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2023, ss. 353**

Od początków XXI wieku literatura non-fiction cieszy się w Polsce coraz większą popularnością. Reportaż, jako gatunek literacki i dziennikarski, przyciąga nie tylko uwagę czytelników, ale i twórców. Według danych zebranych przez Bibliotekę Narodową, w 2023 roku reportaż i literaturę podróżniczą wybrało 11% czytelników (Stan czytelnictwa 2023: 64). Wzrastające zainteresowanie tym gatunkiem doskonale oddaje także ogólny obraz produkcji wydawniczej. Jak zaznacza Kamila Augustyn, w ciągu kilku lat udział reportażu na rynku wydawniczym praktycznie się podwoił (Augustyn 2021: 100). Udział reportażu i relacji z podróży w kategorii literatura faktu w latach 2013–2014 wynosił 8% (ok. 160 tytułów), natomiast w 2017 roku liczba ta zwiększyła się do 15% (305 tytułów). Na uwagę zasługuje Wydawnictwo Czarne, którego seria reportażowa, najbardziej rozpoznawalna seria non-fiction na rynku, zapoczątkowała modę na reportaż literacki. W latach 2001–2019 wydawnictwo opublikowało 263 tytuły reprezentujące różne odmiany reportażu, z czego najwięcej utworów (124) wydano w latach 2016–2019. Między 2005 a 2010 rokiem ukazało się tylko 29, natomiast w latach 2011–2015 wydano już 110 tytułów (Augustyn 2021: 100).

Egon Erwin Kisch w 1929 roku stwierdził, że nadejdzie moment, w którym ludzie będą chcieli czytać tylko książki ukazujące prawdę o otaczającym ich świecie (Szczygieł 2014: 5). Widząc znaczny wzrost popularności reportażu – zwłaszcza po roku 2010 – możemy zadać sobie pytanie – czy ten czas już nadszedł oraz, co wpłynęło na umocnienie jego pozycji. Z odpowiedzią śmiało przychodzi literaturoznawczyni Bernadetta Darska, wraz ze swoją najnowszą książką

*Czas reportażu. O tym co działo się wokół gatunku po 2010 roku.* Krytyczka literacka od wielu lat bacznie przygląda się literaturze non-fiction, o czym świadczą jej liczne publikacje. O reportażu pisała m.in. w książce *Młodzi i fakty. Notatki o reportażach roczników osiemdziesiątych* (2017), którą, jak sama autorka przyznaje, można traktować jako zapowiedź *Czasu reportażu* (Wywiad M. Wiśniewskiej z B. Darską, strona internetowa UWM).

Dlaczego *Czas reportażu*? Kazimierz Wolny-Zmorzyński wyróżnił siedem okresów w polskiej historii reportażu, z czego ten najnowszy ma trwać od 1989 roku do dzisiaj. Dodatkowo medioznawca dzieli ten okres na dwie fazy – pierwsza związana jest ze skutkami transformacji ustrojowej, druga natomiast rozpoczyna się w 2000 roku, w którym kluczową rolę odgrywa Małgorzata Szejnert i „Gazeta Wyborcza”. Jednakże Bernadetta Darska, która od kilkunastu lat analizuje ten gatunek nie tylko poprzez dokładną obserwację i świadomą lekturę, ale również pisanie o nim, słusznie wyróżnia trzecią fazę, której początek datuje na 2010 rok. To właśnie od tego momentu zaczyna się czas reportażu – okres szczególnej popularności tego gatunku, który trwa do dziś. Wydanie kontrowersyjnej biografii Ryszarda Kapuścińskiego, powstanie Polskiej Szkoły Reportażu czy ustanowienie Nagrody im. Ryszarda Kapuścińskiego, to tylko nieliczne wydarzenia wspomniane przez badaczkę, które miały miejsce ponad 10 lat temu i przyczyniły się do spopularyzowania gatunku. *Czas reportażu* jest, jak wspomina sama autorka, „próbą zapisu tego wszystkiego, co wpłynęło na rozwój i co umocniło trwający – tak można by powiedzieć – czas reportażu, co przyczyniło się do ukształtowania się wokół gatunku całego systemu, pozwalającego na mówienie o medialnej samowystarczalności” (Darska 2023: 8). Bernadetta Darska podjęła się stworzenia mapy, która przeprowadzi czytelników nie tylko po istotnych wydarzeniach drugiej dekady XXI wieku dotyczących samego reportażu, ale również zjawiskach, problemach i zagadnieniach, które działy się wokół tego gatunku.

Zaistnienie w świadomości zwykłego odbiorcy, krytyka czy dziennikarza jest elementem kluczowym do popularyzacji i podtrzymywania zainteresowania danym gatunkiem. By to osiągnąć, potrzebna jest przestrzeń pozwalająca na spotkania z czytelnikami, dyskusję i poddanie się ocenie profesjonalistów. Różnego rodzaju festiwale i nagrody literackie doskonale spełniają te wymagania i to właśnie im zostaje poświęcony pierwszy rozdział *Czasu reportażu*. Bernadetta Darska podkreśla znaczącą rolę imprez i nagród, które nie tylko dają efekt widzialności i słyszalności, stwarzają przekonanie, że coś jest modne i pożądane, ale również podwyższają prestiż. Autorka dokonała starannej selekcji – wybrała wydarzenia, które znacząco wpłynęły na dalszy rozwój gatunku bądź te o szczególnym charakterze. Wszystkie kilkanaście przedstawionych nagród i festiwali zostało opisanych bardzo szczegółowo – od

historii, przez reformacje i problemy, aż po kolejne edycje i osoby nominowane. Literaturoznawczyni w pierwszej kolejności opisała międzynarodowy festiwal zorganizowany przez Fundację Instytut Reportażu „Warszawa bez fikcji”, który okazał się punktem zwrotnym w kontekście popularności reportażu. Jak zauważa autorka, to właśnie podczas tego wydarzenia miało miejsce wiele zjawisk, które zapoczątkowały dużą część późniejszych trendów m.in. rezygnacja z tradycyjnych spotkań autorских promujących książki na rzecz debaty, czy próba połączenia sztuk i odejście od współpracy z dziennikarzami. Druga w kolejności została opisana Nagroda im. Ryszarda Kapuścińskiego, która jest całkowicie poświęcona reportażowi oraz jego twórcom. To wyróżnienie szczególnie cenione w środowisku. Darska nie zapomniała także o tłumaczach i w podrozdziale zatytułowanym *Czy tłumaczenie ma znaczenie?* (Darska 2023: 28) przedstawia skomplikowaną sytuację z przyznawaniem dodatkowych nagród dla tłumaczy w związku z Nagrodą Kapuścińskiego oraz krytycznie wypowiada się o zmianach. Szczególnie interesującym festiwalem opisanym przez literaturoznawczynię jest Wiejski Festiwal Literacki, który w przeciwieństwie do większości takich imprez, organizowany jest w małej wsi w województwie podlaskim. Rozmowy na temat reportażu toczą się w gospodarstwie agroturystycznym jednego z organizatorów, a uczestnicy festiwalu są nie tylko słuchaczami, ale też osobami współodpowiedzialnymi finansowo za wygląd i realizację imprezy. Naukowniczyni nie tylko szczegółowo zarysowała obraz prestiżowych, cenionych imprez i nagród takich jak Festiwal reportażu NON-FICTION, Literacki Sopot, Grand Press za Książkę Reporterską Roku czy Nagroda Literacka Nike, ale także wydarzeń wyróżniających się na tle innych np. Miedzianka Fest/ Miedzianka Po Drodze.

Aby czas reportażu mógł dalej trwać, istotne są szkoły, instytucje i programy, które będą kształcić nowe pokolenia przyszłych reporterów i reporterek. W drugim rozdziale *Czasu reportażu* zatytułowanym *Nauka pisania* Bernadetta Darska skupiła swoją uwagę na inicjatywach, które odegrały kluczową rolę w edukacji młodych osób. Pierwszym i chyba najważniejszym takim ośrodkiem, który wymienia autorka, jest Polska Szkoła Reportażu. Założona w 2010 roku przez Mariusza Szczygła, Wojciecha Tochmana i Pawła Goźlińskiego, oferuje roczne płatne kursy. Jak wskazuje literaturoznawczyni, jest to najbardziej cenione szkolenie związane z nauką pisania reportażu. W rolę nauczycieli i mentorów wcielają się nie tylko najbardziej znani przedstawiciele gatunku, ale również osoby, które były uczestnikami pierwszych edycji. Autorka dosyć szeroko omawia program szkoły oraz przywołuje opinie byłych uczniów Polskiej Szkoły Reportażu, co moim zdaniem daje czytelnikowi pełniejszy obraz tej działalności.

W następnej części drugiego rozdziału autorka przedstawia spis kilku lektur, które mogą okazać się pomocne przy nauce pisania reportażu i omawia ich treść.

Do takich dzieł zalicza m.in. *Biblię dziennikarstwa* pod redakcją Andrzeja Skwora i Andrzeja Niziołka, czy wydaną w 2022 roku książkę Mariusza Szczygła *Fakty muszą zatańczyć*, uchodzącą za autorski podręcznik do nauki reportażu. Następnie omawia stypendium przyznawane przez Fundację im. Ryszarda Kapuścińskiego – Herodot. To doskonała szansa dla młodych osób, która nie tylko pozwala uwierzyć w swoje umiejętności, ale też zrealizować marzenia.

Polska Szkoła Reportażu znacząco podwyższyła poprzeczkę i zainspirowała pozostałych twórców szkoleń o reportażu do rozwoju swojej oferty edukacyjnej. W kolejnym punkcie Bernadetta Darska przedstawia kilka ofert dostępnych w programach uniwersytetów. Wspomina m.in. o cyklu „Technika reportażu”, który obowiązuje na kierunku sztuka pisania na Uniwersytecie Warszawskim. Autorka przygląda się również działalności Maszyny do pisania czy inicjatywie o nazwie Studium Reportażu, rozpoczętej w olsztyńskim teatrze w 2019 roku.

Najbardziej interesującym i według mnie ważnym w kontekście obecnych czasów rozdziałem w *Czasie reportażu* jest część trzecia zatytułowana *Między (auto)promocją a poszukiwaniem nowych form wyrazu*. Darska określa drugą dekadę XXI wieku jako okres zmian, które zaszły w medialnym funkcjonowaniu reporterek i reporterów. Media społecznościowe już na stałe wpisały się w naszą codzienność – służą nam nie tylko do podtrzymywania kontaktu ze znajomymi, ale również do zdobywania najświeższych informacji, śledzenia bieżących wydarzeń i tworzenia pewnej wspólnoty. W wolnej chwili sięgamy po smartfon i scrollujemy. Platformy takie jak Facebook, Instagram, Twitter czy TikTok stały się idealnym miejscem do budowania marki, wizerunku oraz działań (auto)promocyjnych. Takiej szansy nie mogły przegapić wydawnictwa oraz twórcy gatunku. Można śmiało powiedzieć, że obecnie autor nie istnieje bez konta w mediach społecznościowych. Bernadetta Darska przygląda się tutaj profilom Mariusza Szczygła, który nowe media wykorzystuje nie tylko w celu promowania własnej osoby, ale i uprawianego przez niego gatunku. Można odnieść wrażenie, że literaturoznawczyni bacznie oraz z pełnym zaangażowaniem i dokładnością przez lata obserwowała działania znanego reportera na Instagramie i Facebooku, co pozwoliło jej na dokonanie obszernej analizy. Autorka wyróżnia także ważne zjawisko, jakim jest tworzenie przez twórców miejsc konkurencyjnych na Facebooku i Instagramie dla mediów tradycyjnych.

W rozdziale trzecim Bernadetta Darska omawia także działalność Agencji Autorskiej Opowieści – agencji literackiej, która zajmuje się organizacją spotkań autorskich. Naukowczyni słusznie zauważa duży wkład tej inicjatywy w zaznaczenie istnienia reportażu w życiu literackim. Przedstawia sposób działania agencji i przygląda się im krytycznym okiem. Następnie przechodzi do omówienia

przedsięwzięć powstałych w wyniku pandemii. Podkreśla, że okres ten nie tylko przeniósł do sieci spotkania autorskie, ale również faktycznie wpłynął na rozwój podcastów. W tym czasie osoby związane ze światem mediów i literatury zaczęły emitować swoje autorskie słuchowiska, które, jak słusznie zauważa Darska, stały się istotnym medium dzielenia się myślami na temat reportażu i rozmów pomiędzy reporterami. Autorka przygląda się tutaj ciekawym projektom m.in. „Śledztwo Pisma” czy „Tak wiele zależy od czerwonej teczki”. Natomiast w dwóch kolejnych podrozdziałach omawia ciekawe inicjatywy, które pojawiły się w prasie tradycyjnej, a mianowicie nieregularnik reporterski „non/fiction” oraz „Pismo. Magazyn opinii”, a także pochyła się nad reportażem multimedialnym i interesującym cyklem rozmów o literaturze faktu *Studia „Dużego Formatu”*. Następnie badaczka przedstawia nowatorski projekt *Outrides*, który jednocześnie łączy ze sobą nowoczesną formę, możliwości nowych mediów i wierność tradycyjnym wartościom dziennikarskim.

Rozdział czwarty poświęcony jest kolejnemu ważnemu zagadnieniu, a mianowicie reportażowi autobiograficznemu. W tej części Bernadetta Darska omawia dosyć szerokie zjawisko obecności autora w reportażu i przedstawia, jak elementy autobiograficzne wpływają na odbiór i formę gatunku. Wskazuje, że osobista perspektywa przybiera różne formy: od subtelного zaznaczenia swojego „ja”, po tworzenie świadomej konstrukcji autobiograficznej. Taka obecność może z jednej strony ubogacać reportaż, z drugiej zaś zdominować sam temat – życie i historie innych ludzi. Śmiało zaznacza, że fundamentem historii powinien być problem i doświadczenie innego człowieka. Jeśli dany utwór tego nie spełnia, jego gatunkowe przyporządkowanie do reportażu może budzić wątpliwości. Aby sportretować zagadnienie autobiografizmu, autorka dokonuje krytycznej analizy kilku reprezentacyjnych dzieł. W pierwszym podrozdziale swoją uwagę poświęca książce Roberta Rienta *Świadek*, którą Mariusz Szczygieł określił jako autoreportaż. Reporter przywołuje trzy perspektywy: nie tylko relacjonuje losy innych ludzi, ale zawiera także własne doświadczenia – w roli Łukasza, aktywnego członka wspólnoty Jehowy oraz w roli Roberta, byłego i wykluczonego uczestnika społeczności. Zmiana tożsamości oznacza nie tylko osobistą przemianę, ale również dystansowanie się od wcześniejszych wydarzeń. Darska stawia pytanie, czy biografia Rienta opowiedziana przez kogoś innego, nie byłaby dokładniejsza oraz czy opowiadanie swoich przeżyć nie jest kluczem do sportretowania całej społeczności zamkniętej.

50 *Twarzy Tindera* to kolejny autobiograficzny reportaż przywołany przez autorkę. Twórczość Joanny Jędrusik stanowi przykład, w którym elementy autobiograficzne splatają się z analizą społeczną. Opisuje ona swoje doświadczenia

dotyczące m.in. korzystania z aplikacji Tinder. Jej nacechowana osobistymi refleksjami narracja służy także do pokazania ogółu reguł funkcjonowania współczesnych relacji. Bernadetta Darska zauważa, że *50 Twarzy Tindera* to kolejna książka, w której intymne wyznania mogą stać się punktem wyjścia do głębszej analizy społecznej. Jednakże połączenie intymności i obserwacji społecznej może rodzić pytanie o autentyczność przekazu, szczególnie w sytuacji, kiedy granice pomiędzy obiektywną analizą a subiektywnym wyznaniem zaczynają zanikać.

Używanie wspomnień to kolejna strategia wykorzystywana w reportażu. Znajdziemy ją w przywołanej przez badaczkę książce *Ołowiane dzieci. Zapomniana epidemia* Michała Jędryki, dla którego osobiste wspomnienia z dzieciństwa okazują się tutaj punktem wyjścia do badania bolesnych wydarzeń z przeszłości. Reporter łączy własne przeżycia z relacjami innych osób oraz faktami historycznymi. Darska podkreśla, że ma to zarówno wymiar terapeutyczny, jak i edukacyjny. Zaznacza, że osiągnięta przez Jędryka powieściowa forma może być pewnym sposobem oswojenia tematu. To opowieść, w której osobiste wspomnienia reportera mogą przyczynić się do zrozumienia bolesnych społecznych doświadczeń i do pogodzenia się z przeszłością.

Bernadetta Darska wskazuje, że kolejnym problemem, z jakim może zmagać się twórca literatury non-fiction, jest opisanie własnej rodziny z perspektywy reportera. Autorzy, decydujący się na takie śledztwo, zmuszeni są odnaleźć równowagę między obiektywnym przedstawieniem faktów a osobistymi emocjami. Badaczka omawia przykłady prób opisywania historii rodzinnych w reportażu. Pochyla się nad powieścią Henryka Grynberga *Dziedzictwo*, w której osobista historia spleta się z relacjami świadków, co umożliwia stopniowe odkrycie bolesnej prawdy o tragediach rodzinnych. Następnie przechodzi do omówienia *Domu z dwiema wieżami* Macieja Zaremby Bielawskiego. Reportaż staje się tutaj narzędziem terapeutycznym, ponieważ nie tylko dokumentuje fakty, ale także pozwala autorowi na ponowne przeżycie i próbę pogodzenia się z prawdą.

Natomiast książka Jerzego Szperkowicza *Wróć przed nocą* obrazuje dylemat podwójnej roli – reportera i jednocześnie syna – co dodatkowo komplikuje narrację, wprowadzając osobiste emocje do publicznego dyskursu. Badaczka przygląda się także *Czystce* Katarzyny Surniak-Domańskiej, w której takie elementy jak drzewo genealogiczne podkreślają złożoność relacji rodzinnych i mechanizmy dziedziczenia traumy. Bernadetta Darska analizuje także twórczość takich autorów jak Wojciech Jagielski i Jacek Hugo-Bader, którzy eksperymentują z treścią i formą. Jagielski w *Nocnych Wędrowcach* nie tylko relacjonuje zdarzenia, ale także otwarcie przyznaje się do wielu trudności, również tych psychologicznych, które napotkał na swojej drodze. Daje upust swoim emocjom i wyraża

swoje wewnętrzne rozterki. Hugo-Bader natomiast zaznacza swoją obecność jako reportera poprzez prowokacyjne działania i ironiczne komentarze.

W ostatnim rozdziale *Czasu Reportażu* Bernadetta Darska skupia się na szczegółowym omówieniu procesów, które ukazują odejście reportażu od sztywnych reguł gatunkowych. Przedstawia, że gatunek ten staje się otwartą, hybrydową i wielowymiarową formą, zarówno w sposobie przekazywania faktów, jak i w ekspresji emocjonalnej oraz artystycznej.

Autorka wskazuje na hybrydyczność reportażu. Zaznacza, że współczesny reportaż literacki łączy dokumentalność z elementami eseju, prozy czy autobiografii. W ten sposób gatunek ten staje się przestrzenią, w której fakt i artystyczna swoboda współistnieją. Dodatkowo, badaczka wyróżnia dwie drogi, które zazwyczaj wybierają młodzi reporterzy: inspirowaną podejściem Hanny Krall i skoncentrowaną na jednolitym opowiadaniu wydarzeń, oraz drogę nawiązującą do twórczości Kapuścińskiego, którą reprezentują autorzy tacy jak Mariusz Szczygieł czy Wojciech Jagielski.

Autorka słusznie zauważa „pasożytniczość” reportażu, czyli jego czerpanie z innych gatunków i adaptowanie ich form, z jednoczesnym nadawaniem im nowego znaczenia. Bernadetta Darska poświęca także dużo miejsca omówieniu projektów reporterskich Mariusza Szczygła. Pokazuje eksperymentowanie Szczygła z formą – od reportażu o kontrowersyjnych tematach, jak *Onanizm polski*, po projekty edukacyjne czy ontologiczno-aksjologiczne. Badaczka dzięki licznym przykładom, cytatom i odniesieniom ukazuje wielowymiarowy charakter reportażu, który przy wykorzystywaniu różnych form narracyjnych staje się nie tylko narzędziem do badania rzeczywistości, ale też do autorefleksji. Autorka przygląda się również technikom narracyjnym i warsztatowi pisarskiemu. Omawia, jak Szczygieł buduje napięcie poprzez stopniowe odsłanianie informacji, stosowanie metafor (porównanie struktury reportażu do warstw tortu) oraz kreatywne tytułowanie. Badaczka podkreśla, że dzięki takim działaniom reportaże zyskują dodatkowe drugie dno, a czytelnik zostaje wciągnięty w opowieść na wielu poziomach.

W tym rozdziale badaczka przygląda się także nowemu, ciekawemu zjawisku, jakim jest reportaż komiksowy. Zawarte w nim narracje graficzne umożliwiają przedstawienie wydarzeń poprzez sekwencje ilustracji, które przeplatają się z tekstem. Dodatkowo, operowanie stylem rysunku, kolorami oraz ich intensywnością daje większe możliwości lepszego oddania treści oraz nastroju utworu. Bernadetta Darska omawia tutaj m.in. komiksy Joego Sacco, czy interesujący trytomowy komiks o Irenie Sendlerowej, w którym doskonale widać znaczenie kolorów.

Reportaż poetycki jest kolejnym nieoczywistym przykładem przekroczenia sztywnych ram gatunku, o którym wspomina autorka. Wskazuje, że to połączenie

wyróżnia się bogatą symboliką i lirycznym językiem. Dzięki używaniu metafor, subiektywnych refleksji czy poetyckich obrazów, autorzy są w stanie oddać głębię emocjonalną opisywanych wydarzeń. Badaczka szczegółowo omawia tutaj m.in. twórczość Jarosława Mikołajewskiego.

Autorka zauważa również, że obecnie reportaż jest chętnie wystawiany na scenie, a fakty coraz częściej stają się podstawą filmu. Wydarzenia relacjonowane na żywo, przy użyciu odpowiednich środków scenicznych, wizualnych i dźwiękowych bezpośrednio angażują publiczność i umożliwiają widzom uczestniczenie w opowieści. Badaczka porusza tutaj także problem wierności ekranizacji względem oryginału (reportażu). Podaje i omawia liczne przykłady przeniesienia tego gatunku na scenę, m.in. z twórczości Mariusza Szczygła czy Mirosława Wlekłego.

*Czas reportażu* jest idealnym podsumowaniem tego, co działo się wokół reportażu w ostatniej dekadzie XXI wieku. Bernadetta Darska nie tylko przedstawia fakty, ale dokonuje bardzo dokładnych i szczegółowych analiz, jednocześnie patrząc na wszystko krytycznym okiem. Opracowanie jest swoistą mapą oprowadzającą czytelnika po najważniejszych wydarzeniach i zjawiskach, które znacząco wpłynęły na popularność tego gatunku.

## Bibliografia

### Opracowania

- Augustyn Kamila (2021), *Rola reportażu i jego miejsce na polskim rynku książki w pierwszych dekadach XXI wieku*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” z. 4: 97–114.
- Darska Bernadetta (2023), *Czas reportażu. O tym, co działo się wokół gatunku po 2010 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Szczygieł Mariusz (red.) (2014), *100/XX Antologia polskiego reportażu XX wieku*, t. I, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec.

### Źródła internetowe

- Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2023, <https://www.bn.org.pl/download/document/1712262172.pdf> [dostęp: 18.02.2025].
- Wiśniewska Marta (2023), *Mamy koniunkturę na reportaż*. Z Bernadettą Darską rozmawia Marta Wiśniewska, <https://uwm.edu.pl/aktualnosci/prof-bernadetta-darska-mamy-koniunkturę-na-reportaż> [dostęp: 3.01.2025].
- Reportaż, <https://czarne.com.pl/katalog/serie/reportaż> [dostęp: 8.01.2025].